

Nietzschen kääntötempuista

Huomattavan vähän Nietzsche kirjoituksissa puhutaan kääntämisestä. Erikielistä aineistoa käytetään ja yhdistellään nostamatta kissaa pöydälle. Filologitaustaiselle kielen ajattelijalle kääntäminen voisi olla sokea piste. Toiselta puolen yksi Nietzsche filosofian vetovoimaisimmista puolista, tyrmäävästi tunnistettu indoeurooppalaisten kielten maailmanvallan ja ajatteluohjauksen ongelmakimppu, on monin nyörein sidottu kielten kääntäilyyn kansainkamppailuissa¹.

Kääntämiskysymyksen tematisoituminen Nietzscheillä orastaa, kun viitataan esimerkiksi Lutherin pipliaan ”uuden poeettisen muodon perustana”². Heilimöintiin päästään, kun *Fröhliche Wissenschaft*issa puututaan tekijyyden häilyvyyteen jälkiperaisteosten esimoderneissa tuotantotavoissa. Käännöksille omistetaan suorastaan erityinen osionsa sillä perusteella, että ne osoittavat, missä määrin kukin aika pysyy liittämään menneet kaudet ja tekstit eläväksi osaksi itseään. Passus antaa roomalaisten kreikkalaiskohtelun esimerkkien kautta ainakin osittaista tukea rohkeasti uuden ajan ja paikan tarpeita palvelevalle kääntämiselle ”antikvaarisen vainuhengen” kustannuksella.³

Ken tällä tiellä tahtoo edetä, voi myös punnita varhaisempaa muistiinpanoa, jossa kääntäminen näyttää sidotun tarpeeseen ”olla selkeämpi kuin tekijä” ja ”hyvän kirjoituksen” ihannetyyppiin, joka ”saa unohtamaan, että [kirjoitus] on kirjallista”⁴. Tällaisten periaatteiden valossa voisi katsoa Nietzsche omia toimia esimerkiksi esisokraattien saksantajana ja hahmotella hänen teoreettis-käytännöllistä panostaan kääntämisen oppiin ja taioon.

Suorien suomennossuosituksien sijasta voidaan kuitenkin erottaa tärkeä kääntämiseen kytkeytyvä juonne Nietzsche teksteissä, joista Anna-Maija Mäntysen ja Henrik Rydenfeltin ylle suomentama esse tarjoo erityisen painavan esimerkin. Kuten sekin osaltaan todistaa, Nietzsche varhaisteksteissä termi *Übertragung* (siirto, siirtymä) on leimallisemmin esillä kuin termi *Übersetzung* (käännös, kääntymä). Näiden välillä on jännittävä yhteytensä, joka ei suinkaan ehdy viittauksella kirjaimellisen ja kuvaannollisen väliseen eroon tai rajaudu siististi figuuriopin tai poetiikan piiriin. Heti perään on paras tarkentaa, että Nietzsche jäljiltä retoriikkakaan ei ole (jälleen) enää pelkkää retoriikkaa.

Juuri mainittu fragmentti käännöspolitiikasta, jossa alkutekstin selkeyttä sumeilematta lisätään, majoittaa rajoihinsa myös lisäperiaatteen ”rivien välistä lukemisen” ”siirtämisestä” osaksi kääntämistä, kielen ja kulttuurin vaalintaa.

Erään ytimekkään muistikirjamerkinän mukaan kreikkalaisten vaikutus filologiin on perinnöksi jättämistä eli ”*liikkeen siirtämistä*”⁵.

Tyypillisimminkin siirroilla viitataan Nietzsche tuotannon alkupuolen teks-

teissä metaforisiin merkityssiirtymiin, joissa ihmisen ympäristöä ihmismäistetään⁶. Vaikka tämä onkin omiaan kallistamaan koko ongelman metaforiikan luonnetta koskevaksi, ei se oikeuta tyypistämään kysymyksenasettelua (ahtaaksi) puhetapain tarkkaamiseksi tai (suppeaksi) runousopin tämentämisyritykseksi. Maailman tai todellisuuden eri osien ihmisenkaltaiseksi, ihmismittäiseksi ja -muotoiseksi, inhimillisiä tarpeita ja toimintaa vastaavaksi havaitseminen tai tulkitseminen, antropomorfismi, on Nietzsche suorimmin Goetheltä ja Schopenhauerilta periytynyt kritiikin kohde. Hän sovelsi *Übertragungia* esimerkiksi moraalitunteiden kehityspsykologisiin kehkeytymisiin⁷. Ja koska hän edeltäjistään poiketen kuitenkin operoi evoluutioteorian mullistamassa maailmassa, siirtokäsite saattoi tulla liitettyksi myös kysymykseen ”darwinilaisen koulinnan” ulottamisesta ihmiskasvatukseen, kuten on laita Nietzsche pöytälaatikkokommentaarissa elämänfilosofi Dühringin spekulatioihin⁸.

Myöhemmin teoksessa *Jenseits von Gut und Böse* (1886) hahmoteltiin tehtäväksi ”ihmisen kääntämistä takaisin luontoon”⁹. Ei siis paluu-

ta, vaan kääntöä luontoon. Kirjassa, jossa luontoon ja luonnonmukaisuuteen vetoaminen tulkitaan tyrannimaiseksi haluksi sanella luonnolle omia ihanteita¹⁰, ei tätä käännöstehtävää voi pitää yksioikoisena pyrkynä pois ei-luonnosta. Paremminkin se osoittaa 'luonto'-käsitteen kulttuuris-sosiaalisen luonteen. Ihminen kääntämisen kohteena sisältää ajatukset i) ihmisestä tavalla tai toisella kieleväenä, ii) ihmisen muuttumisesta enemmän tai vähemmän kielisidonnaisena transformaatina ja iii) kääntötuloksen kielekkyydestä. Kielettömän luonnon sijasta olisi ihmistä itseään imartelevasta "sanaloistosta" päästävä "kauhea *homo natura* -pohjateksti" -nimiseen kohdekieleen¹¹. Käännös ei vie kielen taakse, vaan toiseen kieleen. Sikäli tuo toinen kieli olisi kuitenkin kielentakainen, että se mieltäisi suunnattoman kielettömyyden sivutuotteeksi. Se olisi jostain tullut ja joksikin tulossa. Kielenkäyttäjät asetettaisiin (*setzen*) tai kannettaisiin (*tragen*) kokemusta kaitsevan kielen yli (*über*) uudelleen paikoilleen, ei kielestä irrotettuna, vaan siihen uudelleen sidottuna. Kokonaan asettamuksitta tai kielen kannatteluitta ei kieltä käyttävä otus enää liikahtaa mihinkään.

Kiinni Nietzschen 'siirto'-problematiikkaan saattaa yltää parhaiten hänen Wagner-analyysinsä kautta. Teoksen *Richard Wagner in Bayreuth* (1876) pysäyttävimpää katkelmia on jakso, jossa ruoditaan "Wagnerin kaltaisen luonnon" tai luonteen vaikutuspiiriin joutuvalla väijäämättä asettuvaa itsetutkistelupakkoa. Kokemus on, sanoo teksti, omiaan vieraannuttamaan vähäpätöiseksi tuntevan tarkkailijan itsestään. Mutta tämä se vasta avain onkin wagneriuden ytimeen: "Sillä juuri tällä tunteella [tarkkailija] ottaa osaa Wagnerin väkivaltaisimpaan elämänilmaukseen, hänen voimansa keskipisteeseen, tuohon demoniseen *siirtyvyyteen* [Uebertagbarkeit] ja itsensäpoiluvoittamiseen hänen luonnossaan [...]". Wagnerin antaumuksellisen avoimuuden, jäännösketömän jakavuuden, kolossaalisen kommunikoivuuden ja ylivoimaisen ylitse-pursuavuuden – hänen kykynsä *sich Anderen mittheilen* ja *andere Wesen sich selber mittheilen* – armoille jäävä saa kuin saakin elämyksessä osakseen hänen vahvuutensa ja "mahtavoituu *hänen kauttaan häntä vastaan*".¹²

Niin banaalilta kuin tämän kuvauksen käyttäminen Nietzschen oman Wagner-suhteen kehityksen ennusteena onkin, ei voida sivuuttaa sitä seikkaa, että hänen häpäisyä kaihtamaton myöhäismo-

nografiansa *Der Fall Wagner* (1888) keskittyy pitkälti Wagnerin (siirto)vaikutusten erittelyyn. Vielä 70-luvun puolivälissä etualalla olivat sellaiset seikat kuin konduktöörimestarin "tempomuuntelun" määrittely "wagnerilaisen sielunrytmin siirroksi hänen johtamiensa muusikoiden sieluihin" ja Wagnerin tajuntaa laajentavan "salamankaltaisen käsittämisen" siirto aina katselijoihin ja kuulijoihin saakka. Ja nämä nimenomaan tuona "demonisena siirrettävyytenä", joka "on yhtä ihmeikäs tai ihana kuin itse hänen luontonsa".¹³ Kontrastia ei pidä liioitella, mutta 80-luvun loppuun mennessä pintaan on yhtä kaikki päässyt tuomio siitä, että oopperamaestro tuli suurteostaan viimeistellesään "kääntäneeksi *Ringin* schopenhaueriksi", Schopenhauerin resignation kielelle, jossa lunastus ja pelastus piilevät maailman samastumisessa ei-mihinkään¹⁴.

Wagner-hahmon tai -energian erittely ei kuitenkaan kana-voidu vain samannimisen kulttuurisankarin aiheuttaman eliittimuodin surkutteluun. Kiehtovasti etsiytyy Nietzschen 70-luvun käsitteistö osaksi hänen 80-luvun lopun tietoisuuskritiikkiään. Kun *Fröhliche Wissenschaft* kajoaa 1887 lisätyssä osassaan tietoisuuden ongelmaan¹⁵, se hyödyntää Wagnerille ja muille heeroiksille aiemmin varattua siirtovoiman sanastoa: elämisen kannalta suorastaan "ylimääräiseksi" todettava (itse)tietoisuus liitetään evolutiiviseen megatrendiin. Sosiaalisten olentojen vuorovaikutuksessa ja elinolojensa muokkauksessa kehittyvät hitaasti alati hienovaraistuvat ja monimutkaistuvat tarve ja kyky jakaa, siirtää, kääntää ja levittää omaansa toinen toisilleen (*Mitteilungs-Fähigkeit* ja *Mitteilungs-Bedürftigkeit*) – vähitellen erityisin merkein (*Mitteilungszeichen*) eli sanoin. Tämä Nietzschen teosten kirkkaimpiin katkelmiin kuuluva pykälä lukeutuu eittämättä antikonformismin klassikoihin. Mutta koska se tekee tilaa ainutkertaiselle yksilöydelle vain samalla sitoen ainoalautaisuuden yhteisön ja historian mahteihin, se käy vastamyrkyksi hätäisimpiä hyperyksilöllisyyttä ja laumainhoa korostavia Nietzsche-tulkintoja vastaan. Se muistuttaa nietzscheläiseksi mielletyn luonto-, toiminta- ja valtatungun liittymisestä "merkkejä-keksivien" olentojen kehityvään yhteiselämään.

Vaikka teksti puhuu merkkimaailman yhdenmukaistavia vaaroja ja kieliopin ansoja vastaan, se liittää kokemuksen pe-

ruuttamattomasti käsittämiseen, kieleen ja kääntämiseen – ja kaikki ne, parhaimmillaan, kokemukseen. Tämä viesti ei ole käännöissä ja siirroissa kovin hyvin säilynyt. Mutta Nietzschen jälkeen on paha vedota alkuperäiseen sanomaan muuten kuin sen aina jo siirrettävissä oleminen ehdollistamana.

Viitteet

1. Ks. esim. N 1876–7: 23 [115], KSA 8, 444; FW § 146, KSA 3, 142; JGB 20, KSA 5, 34–5. Viitteet edition: Friedrich Nietzsche, *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe*. Hg. Giorgio Colli & Mazzino Montinari (1980). 2. durchgeseh. Aufl. de Guyter & DTV, Berlin & München 1988. (= KSA) Muut lyhenteet: N = Nachlass, FW = *Fröhliche Wissenschaft*, JGB = *Jenseits von Gut und Böse*, M = *Morgenröthe*, UB = *Unzeitgemässe Betrachtungen*, W = *Der Fall Wagner*. Suomentokset kirjoittajan. Henrik Rydenfeltille kiitos kommentteista.
2. N 1885: 35 [84], KSA 11, 548
3. FW § 83, KSA 3, 438–9.
4. N 1874: 37 [4], KSA 7, 829–30.
5. N 1875: 5 [8], KSA 8, 42.
6. Ks. esim. N 1872–3: 19 [318] & 23 [7], KSA 7, 516 & 540.
7. M § 34, KSA 3, 43.
8. N 1875: 9 [1], KSA 8, 161.
9. JGB § 230, KSA 5, 169. Samassa kysytään myös, perinietzscheläisesti, tämän "tehtävän" tehtävälunnetta.
10. JGB § 9, KSA 5, 21–2.
11. JGB § 230, KSA 5, 169.
12. UB IV § 7, KSA 1, 466–7. Tavanomaisemmin jaksossa myös kuvataan Wagnerin taiteen "kaksoistietä" koetusta ja kuullusta (*Hörspiel*) nähtyyn ja näyteltyyn (*Schauspiel*) ja takaisin. Taiteilijalle kun langettuu käännöstehtävä: "hänen – ja katsovan hänen kanssaan – on jatkuvasti pakko kääntää näkyväinen liike takaisin sieluun ja alkukokemukseen ja jälleen nähdä sisimmän salatuin kutoutuminen ilmiönä ja pukea se näennäishahmoon [*Schein-Leib*]".
13. Ks. myös N 1875: 11 [35], KSA 8, 226–7.
14. W § 4, KSA 6, 20–1.
15. FW § 354, KSA 3, 590–3. J. A. Hollon käännöksessä *Iloinen tiede* (Otava 1963) avainsanat suomentuvat korrektisti "ilmaisu-kyky", "ilmaisu-tarve" ja "ilmaisu-merkki", mutta näin häviää tässä tärkeä yhteys Wagner-analyysiin. Mikään ei tosin estä ajattelemasta "ilmaisemista" uudelleen nietzscheläisen *mittheilenin*, *übertragenin* ja *übersetzenin* valossa.